

A painting of a landscape with a path and two figures in the distance. The scene is rendered in a soft, painterly style with warm, earthy tones. A path winds through a field of tall grass, leading towards a small hill where two figures in traditional, light-colored clothing stand. The background is a mix of green and brown, suggesting a natural, outdoor setting. The overall mood is contemplative and serene.

Thomas a Kempis

**LEVENSLESSEN
VOOR MODERNE
DEVOTEN**

Thomas a Kempis

LEVENSLIJSSEN
VOOR MODERNE
DEVOTEN

Inleiding en moderne bewerking
door Jacques Koekkoek

KokBoekencentrum Uitgevers | Utrecht

Ontwerp omslag en lay-out binnenwerk: Garage BNO

ISBN 978 90 435 4103 9

ISBN e-book 978 90 435 4104 6

NUR 707

www.kokboekencentrum.nl

© 2024 *KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht*

Alle rechten voorbehouden.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Inleiding | 6

Het georganiseerde leven van de moderne devoten | 6

*Thomas a Kempis en zijn taak als novicen-
meester* | 16

LEVENSOLESEN VOOR MODERNE DEVOTEN

Proloog | 27

1. De eendracht van de broeders en de welluidend-
heid van de goddelijke lofprijzing | 29
2. De lof van een goede broedergemeenschap | 36
3. De woorden en de raad van ouderen nederig
aanhoren | 44
4. Opbouwende gesprekken met elkaar voeren | 55
5. Geduld bewaren te midden van hen die gemak-
zuchtig en verdorven zijn | 59
6. Nachtelijk waken tegen de aanvallen van slaperig-
heid | 68
7. Opletten wat je zegt, toegewijd zijn aan het werk en
gehoorzaamheid aan de overste | 75
8. Ijdele zaken vermijden en alle eer geven aan
God | 80
9. Kwaad veroorzaken door teveel te praten | 85

Verantwoording | 91

Noten | 92

Inleiding

Het georganiseerde leven van de moderne devoten

Wil men de inhoud en de betekenis van de ‘Levenslessen voor moderne devoten’ op hun juiste waarde schatten, dan is het nodig om het werk in de context te plaatsen van de Moderne Devotie, de religieuze vernieuwingsbeweging in de 14^e en 15^e eeuw. Deze hervormingsbeweging kwam niet uit de lucht vallen. De 14^e eeuw was in Europa een verwarrende tijd. Barbara Tuchman beschrijft de situatie in West-Europa en met name in Frankrijk en zij verhaalt over de wetteloosheid, de bandeloosheid, hongersnoden en oorlog en meer specifiek de Honderdjarige oorlog, een reeks van conflicten in Frankrijk en andere delen van Europa en de daarmee gepaard gaande wreedheden. Voorts was er sprake van een morele crisis in de katholieke kerk die culmineerde in het Westers Schisma, waarbij uiteindelijk drie pausen twistten om de hoogste positie in de kerk. Voeg daarbij de pest, de zwarte dood, die in Europa onnoemelijk veel slachtoffers eiste en de chaos is compleet. Tuchman geeft min of meer een verklaring voor het ontstaan van de Moderne Devotie in de lage landen. Zij beschrijft het als volgt: ‘Tussen de verlaten moerasgebieden en het waterrijke gebied bij de monding van de Rijn – alleen in een dergelijke uithoek van het door twisten verscheurde

Europa scheen een nieuw soort vroomheid te kunnen opbloeien: de Moderne Devotie'.¹

Deze hervormingsbeweging in de Middeleeuwen dankt zijn ontstaan aan Geert Grote uit Deventer, die in zijn jonge jaren zeker nog niet de bevlogen prediker was die hij na zijn bekering wel zou worden. In zijn jeugdijaren zou hij een nogal frivol, werelds leven geleid hebben, maar na ernstig ziek te zijn geweest in 1372 komt hij tot bekering. Dat de beweging zo'n grote vlucht zou nemen is ten dele op conto te schrijven van het charisma van Geert Grote als boeteprediker, maar voor een belangrijk deel ook doordat de idealen van de beweging uitvoerig en door velen zijn beschreven, zodat men kennis kon nemen van de ideeën in woord en geschrift. Daarbij was van belang dat de hervorming van het geloofsleven, zoals de devoten voor ogen stond, ook in praktische zin werd ingevuld. En die praktijk vroeg, zeker met de explosieve groei van de beweging, om een hecht doortimmerde organisatie. Frits van Oostrom, historisch letterkundige, heeft zijn bewondering geuit voor het organisatievermogen van de moderne devoten en opperde dat het interessant zou zijn om de beweging eens door te lichten vanuit het perspectief van de organisatiesociologie.²

Het begon al met het geschrift van Geert Grote, na zijn bekering opgetekend, de *Conclusa et proposita non vota* (besluiten en voornemens, geen geloften).³ Hier breekt hij rigoureuus met zijn vroegere leven en begeert geen kerkelijke ambten (beneficies) meer, die hij destijds voornamelijk aanvaard had vanwege het geldelijke gewin, maar hij voelt zich wel geroepen om zijn leven

aan God te wijden. Hij stelt zich kritisch op ten aanzien van de wetenschap, maar wil er niet volledig mee breken, mits het ten nutte van de mensen aangewend wordt. Iedere dag wil hij de eucharistie vieren en hij spreekt zijn verering voor het priesterambt uit, waar hij zichzelf overigens niet waardig toe acht. Verder laat hij zich uit over het vasten en onthouden maar vooral ook het bedwingen van de lust. Ook de indeling van de dag brengt hij ter sprake: zeer vroeg opstaan en ook weer heel vroeg naar bed, waarbij hij zich voor het slapen gaan wil wapenen met goede gedachten.⁴ In 1374 staat hij een deel van zijn ouderlijk huis af ten behoeve van arme mensen die God willen dienen. In de praktijk werd dit een gemeenschap van oudere, ongehuwde vrouwen en weduwen. Hoe Geert Grote het huis en de leefwijze wil ordenen wordt beschreven in de statuten en richtlijnen.⁵ Hierin wordt aangegeven dat het huis, dat later bekend zou worden als het Meester Geerts-huis, niet bedoeld is om een nieuwe geestelijke staat of religie te stichten. De vrouwen zullen 'lekenluiden' blijven, dus leken, geen religieuzen.

Ook zouden zij 'ongebonden van mannen' zijn. Zij zullen eenvoudig gekleed gaan 'donker van kleur', zoals alle ootmoedige vrouwen. Bij onkuisheid zal men uit het huis gezet worden. Het is niet de bedoeling dat men naar buiten gaat zonder verlof van de 'meysterschen' (overste, moeder). Het huis stond onder toezicht van de stadsregering. Ledigheid en bedelen was uit den boze en men moest dan ook de kost verdienen met handenarbeid.⁶ Zo ontstond het eerste huis van de zusters van het Gemene (=gemeenschappelijke) Leven.

Een vriend en volgeling van Geert Grote was Floris Radewijns. Beiden zijn van groot belang geweest voor de spiritualiteit en vormgeving van de nieuwe beweging en vulden elkaar goed aan. Was Geert Grote de inspirator van de beweging, Floris Radewijns was vooral een organisator die structuur gaf aan de ideeën van Geert Grote.⁷ Hij was de stichter van het eerste huis van de broeders van het gemene leven, waar hij de *consuetudines* (leefregels) voor heeft opgesteld. Deze regels zouden de basis vormen van verschillende broederhuizen. Bekend van Radewijns is het *Tractatulus devotus* (kleine devote verhandeling), waarin hij als richtsnoer stelt wat de mens voor het geestelijke leven bestendig voor ogen houden moet: Wie in het geestelijke leven werkelijk vooruitgang wil boeken moet ieder voornemen, elke moeite en inspanning, zoals het vasten, nachtelijke waken, lezing van en meditatie over de heilige Schrift en andere bezigheden, op twee doelen afstemmen en uitvoeren, namelijk door oefeningen zijn hart van zonden en schadelijke hartstochten zuiveren en ware deugden verwerven, met name de liefde voor God. Deze twee zaken, de zuiverheid van het hart en de liefde voor God, zijn de twee doelen in het aardse leven en in de mate waarin de mens hierin vordert, benadert hij ook de volmaaktheid.⁸ Naast Geert Grote en Floris Radewijns was er nog een Deventenaar, Gerard Zerbolt van Zutphen, die als modern devoot van het eerste uur geldt en wel de ideoloog van de broederschap wordt genoemd. Hij woonde in het Heer Florenshuis en heeft zich actief ingezet voor de erkenning van de Moderne Devotie en de leefwijze die

werd voorgestaan voor de zusters en broeders van het Gemene Leven. Gerard schreef een uitgebreide verdediging van de Moderne Devotie in *Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium* (Over de leefwijze van samenwonende devote mannen). Door zijn grote kennis van het kerkrecht was Gerards verdediging succesvol en slaagde hij erin het voortbestaan van de broederschap veilig te stellen.⁹ De belangrijkste werken van Gerard zijn wel de *Tractatus devotus de reformatione virium anime* (Over de hervorming van de krachten van de ziel) en *Tractatus devotus de spiritualibus ascensionibus* (Geestelijke opklimmingen). Van Dijk stelt dat het in beide werken gaat om dezelfde weg van spirituele omvorming die de mens moet gaan om zich de goddelijke bestemming van zijn aardse bestaan bewust te worden en zijn leven hiernaar in te richten.¹⁰ Deze werken zouden binnen het invloedsgebied van de Moderne Devotie als de belangrijkste handboeken voor het devote leven beschouwd kunnen worden.¹¹

Vanuit Deventer breidde het aantal zuster- en broederhuizen zich in den lande steeds meer uit. Rond 1400 waren er 7 broederhuizen en maar liefst 27 zusterhuizen.¹² De leefregels die Floris Radewijns had opgesteld waren van invloed op verschillende broederhuizen, maar van nog groter belang werden de *consuetudines* van het Zwolse fraterhuis, het Gregoriushuis, onder leiding van Dirc van Herxen, die van 1410 tot 1457 rector was van het fraterhuis. Het werden de invloedrijkste leefregels van de broederbeweging.¹³ Het Gregoriushuis speelde binnen de overkoepelende organisatie van broeder- en zusterhuizen een steeds grotere rol.

Dat valt ook af te leiden uit het feit dat de vergaderplaats van dit colloquium van broeder- en zusterhuizen werd verplaatst van Deventer naar Zwolle.

Alle bepalingen en leefregels ten spijt groeide er bij een aantal zuster- en broederhuizen de wens om een strenger gereguleerd leven te leiden. Enerzijds werd dit gevoed door het wantrouwen dat er vaak bij de wereldlijke en kerkelijke gezagsdragers bestond over de ‘ongebonden’ huizen, waardoor men zich in zekere zin onttrok aan de invloedssfeer van de kerk, anderzijds was er bij veel zusters en broeders een oprechte wens om hun devotie in strakkere banen te leiden. Voor de zusters en broeders die de leefwijze van het Gemene Leven te vrij vonden, maar het kloosterleven te streng was er een goede tussenweg. Dat was de aansluiting bij de derde orde van St. Franciscus, bedoeld voor semi-religieuzen die wilden leven volgens de regel van St. Franciscus, maar niet de geloften van zuiverheid, gehoorzaamheid en armoede hoefden af te leggen.¹⁴ De huizen die zo wensten te leven werden omgevormd tot conventen van de derde orde. In 1399 werd in Amersfoort het kapittel van Utrecht opgericht waarbij deze conventen zich verenigden, met het doel een zekere uniformiteit binnen de conventen te waarborgen en de discipline in de conventen te handhaven. Er zouden zich uiteindelijk zo’n 166 conventen voor kortere of langere periode bij deze derde orde hebben aangesloten.¹⁵

Een aardig voorbeeld hoe de moderne devoten verlangden naar een striktere levenswijze zijn de zusters van St. Agnes in Amersfoort, die in 1399 overgingen tot de derde orde en zich aansloten bij het kapittel van

Utrecht. De zusters richtten het verzoek aan hun rector Jan de Wael om een instructieboek voor hen op te stellen om hun leven te ordenen. Hierop stelde de Wael zijn *Informieringheboeck* samen met het doel om de gemeenschap te organiseren, ordenen en op te voeden. Hij gaat hierin in op de hiërarchische verhoudingen in het convent, hoe de spirituele groei vorm te geven, het houden van liturgische vieringen, de zorg voor de geestelijke opvoeding van de novicen enz. De zusters worden in drie klassen ingedeeld, de beginners, dat zijn de novicen, de gevorderden en de 'perfecten'. Hij heeft de weg die de zusters moeten gaan gevisualiseerd met een tekening met drie ladders die hemelwaarts gericht zijn en met op elke sport een deugd waarlangs zij moeten opstijgen in hun geestelijke groei.¹⁶

De weg naar de verkloosterlijking leidde al in een vroeg stadium tot de stichting van een klooster door de moderne devoten. Hoewel de berichtgeving niet geheel eenduidig is zou Geert Grote zelf hiertoe al een aanzet gegeven hebben. Op zijn sterfbed zou hij de wens te kennen hebben gegeven om een klooster te stichten. Een klooster, als instituut door de katholieke kerk goedgekeurd, zou gemakkelijker geaccepteerd worden dan de leefwijze in de broeder- en zusterhuizen. Het verhaal gaat dat het de bedoeling van Geert Grote was een klooster in het Gelderse Hattem te vestigen. Maar de bisschop van Utrecht wilde een klooster in zijn eigen bisdom, en dat werd gerealiseerd door een schenking van de Hof van Windesheim bij Zwolle, eigendom van Bertold ten Have, aan Floris Radewijns met het doel daar een klooster te

vestigen.¹⁷ Daarop werd het klooster in 1387, drie jaar na de dood van Geert Grote, gesticht. Geert Grote zou een voorkeur hebben gehad voor de orde van Augustijner koorheren, want hij onderhield sinds zijn bezoek aan de mysticus Jan van Ruusbroec in het klooster Groenendaal hartelijke contacten met dit Augustijner klooster.¹⁸ De broeders van Windesheim legden dan ook de religieuze geloften af volgens de Regel van Augustinus.

Het ging het klooster zowel in materieel als in spiritueel opzicht voor de wind en mede daardoor ging het klooster al spoedig als voorbeeld voor andere kloosters gelden, die inmiddels onder invloed van de Moderne Devotie waren gesticht.¹⁹ In 1394 of 1395 besloot een viertal kloosters onder leiding van het klooster in Windesheim zich onderling te verenigen tot een congregatie of kapittel onder meer omdat in verschillende orden in de wereld er nogal wat conventen zichtbaar ontaard waren door het ontbreken van correctie door medebroeders uit andere kloosters. Het aantal conventen steeg explosief en toen Johannes Busch in 1464 zijn *Chronicon Windesemense* voltooide waren er niet minder dan 82 kloosters in 17 of 18 bisdommen. Op het hoogtepunt, in 1511, waren er 86 mannenkloosters en 13 vrouwenkloosters. De inrichting van de kloostervereniging werd vastgelegd in de *Statuta* of *Constitutiones*. Om het kloosterleven te bepalen, te verbeteren en te hervormen zou er jaarlijks door de priors en kanniken van de verschillende kloosters een algemene vergadering worden gehouden, het generaal kapittel. Aan de besluiten die daar werden genomen zou door alle priors en hun kloosters gehoorzaamd dienen te

worden. In de jaarvergadering kwamen voorstellen, vragen en klachten ter sprake en konden artikelen en richtlijnen van de constituties aangenomen of veranderd worden. Er werden kloosterbezoekers (visitatores) aangesteld, die namens het generaal kapittel de verschillende kloosters visiteerden om alle gebreken en zaken die niet goed liepen zoveel mogelijk uit de weg te ruimen, met daarbij het recht om te straffen, waarbij zelfs priors afgezet konden worden.²⁰ Niet iedereen was het met de vorming van het generaal kapittel en de jaarlijks weerkerende kloostervisitatie eens. Rond 1400 waren er verschillende broeders die hier sterk afwijzend tegenover stonden en er tegen in verzet kwamen. De bisschop excommuniceerde de recalcitrante broeders en zo werd in 1402 het statuut bekrachtigd.

De eisen die men aan de broeders stelde waren niet mals. In de constituties werd voortdurend gewaakt tegen de omgang met het andere geslacht. Zware straffen werden toegediend als een prior of iemand anders al te gemakkelijk toegang verschaftte tot een klooster. Ook was men zeer streng ten aanzien van armoede. Alle materiële zaken behoorden aan het klooster. Wie toch privébezit had en zijn zonde niet beleed voordat hij stierf, werd niet op het kerkhof begraven. Het kwam ook voor dat deze zonde pas na het overlijden aan het licht kwam en dan groef men hem als afschrikwekkend voorbeeld voor anderen weer op. Aan gehoorzaamheid werd soms tot in het extreme gevolg gegeven. Zo verhaalt Thomas a Kempis van de eerste rector van de gemeenschap op de Agnietenberg, Johan van Ommen, dat onder zijn leiding niemand op eigen gezag ook maar een spijker in

de muur durfde te slaan of naar eigen goeddunken ook maar het geringste waagde te doen. Nederigheid was een grote deugd en kwam vaak neer op zichzelf vernederen, zich alles laten welgevalen. Men schepte er behagen in zo armoedig mogelijk gekleed te gaan in verstellde kleren en gelapte schoenen. De maaltijden waren uiterst simpel, vaak met opzet onsmakelijk.²¹

De conventen van de congregatie stonden over het algemeen in hoge achting. Maar in het midden van de 15^e eeuw ging het met verschillende kloosters van de Windesheimer Congregatie niet goed. Zo was er sprake van verzet tegen de prior, wangedrag en zedeloosheid. Dit soort problemen deden zich ook voor in het St.-Agnietenbergklooster bij Zwolle. Sommige broeders misdroegen zich wat betreft de gehoorzaamheid en er was sprake van uittredingen uit het klooster. Dit was aanleiding voor de prior om een aanklacht tegen hen in te dienen bij de bisschop. Met de dreiging van excommunicatie en kerkerstraffen moesten de zich misdragende kloosterlingen tot de orde geroepen worden. Het kan niet anders of Thomas a Kempis moet geweten hebben van deze misstanden, maar in zijn kroniek van het klooster rept hij er met geen woord over.²² Zo zien we dat alle regels en kloosterdiscipline ten spijt, die bedoeld waren om het kloosterleven in goede banen te leiden, er altijd weer gedrag de kop op kon steken dat indruiste tegen deze regels. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de Windesheimer constituties een bepaling te vinden is dat bij het opnemen van nieuwe broeders in het klooster de grootste voorzichtigheid en zorgvuldigheid in acht moest

worden genomen. Men moest om zuivere redenen in het klooster treden en niemand mocht vanwege zijn voorname afkomst, zijn ruime financiële middelen of welke wereldse reden dan ook toegelaten worden. Zo probeerde men de kans op ongewenst gedrag na intreding zo gering mogelijk te maken.²³

*Thomas a Kempis en zijn taak
als novicenmeester*

Welbekend is dat de ‘Navolging van Christus’ wereldwijd het meest verspreide werk van Thomas a Kempis is. De eerste redactie kwam enkele jaren voordat hij in 1424 verkozen werd tot subprior en novicenmeester van het Agnietenklooster in Zwolle al tot stand. Het is niet ondenkbaar dat de prior van het klooster hem tot deze taak voor de novicen had geroepen juist vanwege de aanbevelingen, vermaningen en oefeningen in de Navolging die bij uitstek voldeden om de jonge kloosterlingen bij te staan in hun geestelijke groei. De ‘Levenslessen’, oorspronkelijk verschenen onder de titel ‘Sermones ad novicios’ (Preken voor novicen), hadden eveneens deze functie. Thomas beseft terdege dat het niet iedereen gegeven is standvastig in het kloosterleven te volharden. Zo schrijft hij in de Navolging: ‘Het is niet niks om in een klooster of gemeenschap te wonen, daar zonder klachten met elkaar om te gaan en trouw te blijven tot de dood.’ En: ‘Het maakt niet zoveel uit of je een habijt draagt of een geschoren kruin hebt, maar de verandering van levenswijze en het doden van je hartstochten

Deze levenslessen van Thomas a Kempis zullen hem na aan het hart hebben gelegen. Als novicenmeester in het klooster Agnietenberg in Zwolle had hij de zorg voor de nieuw ingetreden medebroeders. Deze taak was hem op het lijf geschreven en hij schreef dit werk speciaal voor hen.

Het is niet mis wat Thomas van zijn medebroeders verlangt: ze moeten bescheiden, eenvoudig, zwijgzaam, deugdzaam, geduldig en dienstbaar zijn. Maar met zijn mensenkennis besseft hij ook dat de mens soms maar moeite heeft zich aan zijn goede voornemens te houden. Wij zijn mensen, geen engelen, zo schrijft hij.

Thomas en zijn kloosterbroeders behoorden tot de religieuze vernieuwingsbeweging in de 14e en 15e eeuw, de Moderne Devotie. Maar de waarden die Thomas propageert, gelden in aangepaste vorm ook voor de devote mensen anno nu, dus de hedendaagse moderne devoten. Zijn boodschap, zoals eerder verwoord in zijn bestseller *De navolging van Christus*, klinkt onverflauwd door in dit werk.

Thomas a Kempis (1380–1471) is de bekendste vertegenwoordiger van de Moderne Devotie. Jacques Koekkoek vertaalde onder meer *De navolging van Christus* in een moderne bewerking en stelde een dagboek samen met teksten uit Thomas' oeuvre: *Wandelen in het licht* (2018).

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 707
ISBN 978 90 435 4103 9

9 789043 541039